

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
ВЕРСКА ПОЛИТИКА РИМСКОГ ЦАРСТВА ОД 311-38. ГОДИНЕ

СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду одржаној 12. септембра 2017. године изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације под насловом **Верска политика Римског царства од 311-380. године**, и то др Радомир Поповић, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Радивој Радић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београди; и др Владислав Пузовић, доцент Православног богословског факултета Универзитета у Београду. После читања дисертације и међусобног консултовња Комисија има част да Већу поднесе следећи Реферат.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Марко Шукунда је рођен 2. септембра 1988. године у Вуковару од оца Љубана и мајке Драгице. Основну школу завршио је у Борову 2003. године, а Богословију Светог Јована Златоустог у Крагујевцу са одличним успехом окончао је 2007. године, после чега је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду дипломирао 2011. године. На истом факултету завршио је мастер студије са просечном оценом 10,00 одбранивши мастер рад *Однос Цркве и државе у време цара Константина Великог* под менторством професора Радомира Поповића. Наредне, 2012. године уписује докторске студије на истом факултету и наставља изучавање положаја хришћанске цркве у Римском царству током 4. века. Добитник је повеље Универзитета у Београду као најбољи студент генерације на мастер студијама академске 2011-2012. године, као и годишње награде фонда „Потпоручник Борко Никитовић,, као најбољи студент Православног богословског факултета 2013. године. Члан је Међународног центра за православне студије у Нишу. Главни је уредник радио-емисије *Откривена икона* Епархије Осјечко-пољске и барањске. Учествовао је на *23. међународном конгресу византијских студија* у Београду 2016. године, међународном симпозиону у Новом Саду под називом *Контексти* 2015. године, међународном скупу у Нишу *Византија и Православље* 2015. године. Узео је учешће на

годишњим симпозијумима *Српска теологија данас* од 2013-2016. године. Своје научне радове објављивао је у часописима *Богословље*, *Црквене студије*, *Каленић и Преображење*. Свештеник је у Борову и вероучитељ у Основној школи у Борову. Ожењен је Милицом са којом има сина Луку и ћерку Сару.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања овог рада јесте верска политика римских царева од тренутка стицања слободе хришћанске вере, односно почев од едикта цара Галерија 311. године па све до времена владавине цара Теодосија I Великог и његовог познатог закона 380. године којим Хришћанство постаје званична вера у Римском царству. Верска политика римских царева у овом раду се пажљиво прати кроз законодавну делатност током, скоро целог 4. века у трајању од око 70 година. Законодавство римских императора је евидентирано у познатом правном кодексу цара Теодосија II Млађег, под називом *Codex Theodosianus*, који је и примарни историјски извор за ово истраживање.

Циљеви истраживања су тројаки: **први** је да се детаљно проуче царске конституције које се тичу Цркве, а које су донешене у том периоду, тако да посебна пажња кандидат посвећује времену настанка световних закона, јер су доношени у дужем временском периоду (69 година) и под различитим историјским околностима; **други** је анализа стања у Цркви које је настало у периоду од 311-380. године и осврт на феномен рецепције црквене јерархије новонасталог стања, у времену световне заштите. За анализу стања у Цркви овог периода важно је што је кандидат нагласио три чињенице: 1) спремност Цркве да се обрати цару за решавање унутар црквених проблема; 2) улога цара у животу Цркве и верска политика немешања у црквене проблеме; 3) активна верска политика цара и његова умешаност у црквене проблеме; **трећи циљ** истраживања јесте да се проуче световни закони који се тичу религије уопште, кроз које може бити праћена верска политика римских царева и у односу на друге религије, а који су донешени у периоду од 311-380. године. Кандидат је и законе о религијским питањима анализирао на основу извора у Теодосијевом кодексу и они се углавном тичу јеретика, Јевреја и пагана, али у оквиру истог циља посебно ставља акценат на степен хришћанске мотивације у законима царева у вези са другим религијама и одговора на питање, да ли је царевице у доношењу закона уопште водила хришћанска вера или само прагматична политика.

3. Кратак опис садржаја дисертације

Како би се царска верска политика што детаљније и свеобухватније презентовала, кандидат је своје истраживање реализовао у **шест** целина. Најпре почиње сагледавање политичких и духовних прилика у којима се Царство нашло. У светлу тих објективних околности он сагледава и државно законодавство које се тиче саме вере и духовног живота уопште. Обухваћени су цареви пре Константина Великог и њихова верска политика у контексту законодавства. Овом питању је посвећено, с разлогом, и највише простора. То

је и разумљиво ако се има у виду да процес христијанизације најширих слојева грчко-римског друштва има своју одређену динамику и сходно тој динамици сасвим природно је следовало и доношење закона који се тичу религије уопште, а Хришћанства посебно, што и јесте у самом средишту овог истраживања. У посебном фокусу нашег кандидата јесу државни закони које, почев од цара Константина Великог издају његови наследници а који се конкретно односе на Цркву, односно хришћане као поданике Царства и на њихова верска права. Дат је јасан преглед свих закона почев од Галеријевог едикта који хришћанима једноставно даје слободу, а завршава са поменутиим Теодосијевим законом из 380. године којим Хришћанство постаје државна вера.

После захвалности, сажетака на српском и енглеском језику, са кључним речима, налази се садржај, са списком скраћеница. У уводу су јасно истакнути предмет истраживања, основне хипотезе, али без наглашене и објашњене методологије којом се кандидат користио приликом писања; и подробно су елаборирани циљеви истраживања. Прва глава докторске дисертације названа **Духовне и политичке прилике у позном Римском царству** (31-133. стр) доноси потпоглавља: Однос Цркве и Царства за време цара Диоклецијана; Историјске и духовне околности у време цара Константина I Великог и његових синова (306-361); Први Васељенски сабор и решавање црквених спорова; Рехабилитација Арија; Константинови наследници (337-361); Паганска реакција и верска политика цара Јулијана Апостате (361-363); Верска политика цара Јулијана; Духовне и историјске околности од цара Јовијана до Теодосија I Великог (363-395); Амвросије Медиолански и Други васељенски сабор. Римска империја је била правно уређена, а јединство у царству је почивало на два стуба: *праву* и *религији*. Империја је кроз ова два начела тежила ка јединственом управљању над свим поданицима. Мада је правосуђе било основно начело у Царству, религија је била веома значајна за владара, превасходно због конкретизације власти међу широким народним масама и у свим деловима царства. Зато је у овом поглављу детаљно описана историја Римске империје на политичком и на духовном плану, како би кандидат са различитих аспеката анализирао све законе који се налазе у *Codex Theodosianus* од којих су многи само додиривали живот хришћана и Цркве. То је било неопходно како би био подробно анализиран контекст царске власти у односу на Цркву и остале вере које су биле заступљене у Римском царству, првенствено по питању вере и морала грађана. У овом делу дисертације анализирана је хипотеза о схватању стања у Цркви после давања слободе Хришћанству и однос првих царева према хришћанима, а кандидат доноси закључак да је Црква чак и била спремна да се обрати цару за решавање унутарцрквених проблема, те да је царева верска политика, од случаја до случаја, у првом периоду ишла од пасивне до веома активне по питањима хришћанске вере. Дакле, и циљ истраживања и постављена хипотеза су потврђене. Друго поглавље **Верска политика римских царева: Закони који се односе на Цркву и Хришћанство** (134-232. стр) подељено је у неколико јасно обележених целина: Стицање слободе и равноправности хришћанства (311-313), затим Галеријев едикт о толеранцији; Околности које су претходиле Миланском едикту; Милански едикт; Повластице додељене Цркви; Закони о повластицама чланова клира; Права и привилегије; Имовинска права; Слобода од пореза и дужности; Закони о посебном статусу епископа; Судске привилегије; Право посредништва и право азила; Закони хришћанског карактера; Закони о празницима; Закони

о гладијаторима; Закони о монаштву; Закони којима се санкционишу погрешне радње у Цркви; Закони да се свето крштење не понавља; Закони који санкционишу богаћење клирика; Закони о саборној (католичанској) вери. Друга целина је веома битна за истраживање докторанда Марка Шукунде, јер на овом месту показано да је кандидат исцрпно користио историјски извор *Codex Theodosianus* и то у контексту повластица које су додељене Цркви после Миланског едикта, али и у контексту односа цара према хришћанској Цркви. У овом поглављу се јасно читава и други циљ кандидата, али и друга и трећа хипотеза које презвитер Марко Шукунда потврђује – верска политика царева из датог периода ставља Цркву пред искушење слободе, што кандидат добро уочава и после анализе царских закона даје ваљани закључак. Трећу главу **Негативне последице привилегија и закони о јеретицима** (233-257. стр) чине и потпоглавља: Новацијани, Донатизам, Закони против јеретика; Константин и јеретици; Валентинијан и јеретици; Грацијан и јеретици; Теодосије и јеретици. У овом одељку дисертације кандидат сумира све циљеве и хипотезе које је поставио себи пре почетка истраживања и критички сагледава привилегије које добија Црква у 4. веку. Кандидат добро уочава да је, на пример, из процеса са донатистима цар Константин Велики могао да извуче два закључка: прво, да постоје представници Хришћанства који су спремни да му признају широка права мешања у црквене послове и да га прогласе компетентним у њима, чак га постављајући и изнад сабора; а друго, да репресивне мере предузете са циљем црквеног јединства не доводе увек до циља. Кандидат наводи да је Константин као парадигма римских владара из 4. века врло брзо схватио да се расколи у Хришћанству само још више учвршћују ако буду решавани средствима световне власти. Тумачећи негативне догађаје из црквеног живота (расколе) у контексту царских закона кандидат апострофира негативне последице царских привилегија које су одобраване Цркви после 313. године. Докторанд Марко Шукунда закључује да у верској политици Грацијана и Теодосија према јересима постоји приметна разлика у односу на њихове претходнике. Мотив који је навео Константина да се интересује за верске проблеме је пре свега жеља да Црква буде јединствена, зато што ће то бити продуктивно и за добро Царства, тако да може да се апосторфира да је политички аспект јереси био у одеређеној мери одговоран за његову верску политику. Валенсов војни карактер и његова толеранција према паганима наговештавали су жељу за црквеним јединством. Тумачећи примарни историјски извор кандидат говори да је у законодавству Грацијана и Теодосија религијска осуда јачи мотив него политичка корист, тако да су лаици, као и чланови *секти* односно раздвојених верских фракција, протеривани. Кандидат после свега закључује да су докази ове промене у верској политици, која се односила на концепт јереси, утицали и на права грађанства. На пример, цар Теодосије је изједначио кршење божанског закона са светогрђем и такав прекршај је утицао на губљење одређених права римског грађанства. Четврто поглавље насловљено **Закони о Јеврејима** (258-274. стр) има и посебне целине на тему: Закони о повластицама јеврејских свештеника; Закони који говоре о односу Јевреја и хришћана. У овом поглављу кандидату није био задатак да до детаља анализира и опише историју јеврејског народа у Римском царству или њихов социјални и религијски живот у Империји, већ му је главни задатак био да проучи одређене аспекте њиховог правног статуса у Римској империји узимајући у обзир и односе са другим религијама које су тада постојале, паганство и Хришћанство. Ово поглавље је

значајно, јер је кандидат сагледао живот Јевреја у империји са свих аспеката, а посебно са становишта римских царева који су били наклоњени Хришћанству. Кандидат јасно истиче да је проблем у законодавству настао јер је дотадашњи економски и политички положај Јевреја у римском свету био јединствен и ниједна група није имала потпуно иста права или обавезе; тако да се почетком 4. века јасно уочава постојање извесне нетрпељивост према Јеврејима. До времена цара Константина императори и римска власт уопште, били су равнодушни према јудаизму. Међутим, кандидат добро уочава да је од 313. године када је Миланским едиктом Хришћанство стављено у исту раван са свим верама у Римској империји, односно када је постало близак савезник римских царева та, дотадашња, равнодушност према Јеврејима брзо постаје превазиђена и већ у првом закону који се тиче Јевреја, запажа се мржња која је променила улогу Јевреја који од једног привилегованог грађанства у Римском царству сада постају изгнаници. То је битно због односа владара према хришћанској Цркви, али и према осталим верама у Царству, али и због хришћанске мотивације приликом писања закона који се тичу других вера. Кандидат тако и у овом поглављу потврђује хипотезе које је у уводном разматрању поставио за циљ свом истраживању. Пета целина - **Закони о паганима (275-319. стр)** подељена је на мање одељке: Порекло култа владара и религијско утемељење; Црквено законодавство и однос Царства према паганима; Константин и паганизам; Констанције II и паганизам; Валентинијан и суђење мађионичарима; Валенс; Грацијан и Теодосије – коначно одбацивање паганства. Ово поглавље се надовезује на претходно због истраживања ставова римских царева према другој вери у Царству, али сада оној традиционалној, која је у периоду који кандидат истражује још увек присутна у Сенату. Тако докторанд Марко Шукунда заокружује трећи циљ у свом истраживању. У својеврсном уводу у ово поглавље кандидат одређује порекло култа владара и религијско утемељење тог порекла. Пошто је детаљно разјаснио порекло и религијско утемељење култа кесара и поштовање цара као Бога, кандидат говори о томе како је, почевши од цара Константина Великог, тај култ постепено преображен и христјанизован. На тај начин показан је и преображај верске политике, који више нема многобожачке одлике. Шеста глава именована је: **Стављање ван снаге закона који су доношени под тиранима и варварима (320-344. стр)**, а у оквиру тог дела дисертације налазе се и мање целине: Закони који стављају ван снаге законе које је Ликиније донео; Закони против тираније Магна Магненција и Закон о школама и учитељима (против Јулијанових закона). Историјски осврт у овом одељку дисертације био је неопходан како би се установила валидност негативног односа према царевима који су доносили законе који су касније укидани, а који су се тicali и хришћана, и како би методолошки непристрасно дошли до релевантних закључака. На крају рада налазе се **Закључна разматрања (345-347. стр)** и **Библиографија (348-368)**.

У закључку кандидат истиче да су постављени задаци помогли да се дође до остварења сва три зацртана циља. Први циљ дисертације, који је кандидат поставио био је да се детаљно проуче царске конституције које се тичу Цркве, а које су донесене у периоду од 311-380 године, што је и учињено. Управо у овом задатку дат је велики допринос, будући да су преведене и анализиране све конституције римских владара и законодавног система које се тичу Хришћанства. Царске конституције су показале, како је кандидат и нагласио, да се Римско царство у 4. веку ставило у улогу чувара вере и да се на тај начин ствара и

благостање у Царству. Затим, потврђен је и остварен други циљ дисертације – анализа стања у Цркви које је настало у периоду од 311-380. године и кандидат је показао: 1) спремност Цркве да се обрати цару за решавање унутар црквених проблема; 2) улога цара у животу Цркве и верска политика немешања у црквене проблеме; 3) активна верска политика цара и његова умешаност у црквене проблеме. Овај циљ дисертације био је можда и примаран, јер је садржао задатак да буде истражен и анализиран у контексту начина како се Црква снашла у новонасталој ситуацији, која је била проузрокована издавањем позитивних закона у корист црквене јерархије. Трећи циљ дисертације који је остварен, био је да се анализом световних закона који се тичу религије уопште, опише и образложи свеобухватна верска политика римских царева, у периоду од 311-380. године. Главни циљ проучавања и анализе ових закона јесте боље схватање верске политике царевâ и односа световних власти према Цркви, јер је Царство кроз своје законе покушало да умањи права других религија и да санкционише разне девијације и секте које су се издвојиле из хришћанске Цркве.

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултат и научни допринос докторске дисертације огледа се у следећем:

Пре свега треба констатовати да је кандидат успешно и исцрпно истражио и презентовао тему дисертације, користећи историјске изворе и савремене студије на задату тему. Самосталним, систематским и оригиналним приступом анализирао је и прегледно изложио све главне аспекте деловања римских царева на политичком и законодавном пољу. Ово је веома значајно када се у виду има чињеница да је сама тема изузетно комплексна, и да је сагледана са богословско-историјског и правног аспекта, те као таква представља свеобухватну студију на тему о верској политици Римског царства од 311. до 380. године. Поред тога што је дисертација, како садржински тако и методолошки, урађена по свим научним начелима, њен допринос састоји се и у избалансираном приступу савременијој литератури, која је веома обимна, и раније обрађеној проблематици. На тај начин, кандидат је, остварујући циљ дисертације, успешно показао да је одредио однос између хришћанске и политичке мотивације римских императора за доношење верских закона у датом периоду. Проучавајући конституције кандидат је изнедрио јако важан закључак: цареви, који су законе доносили, били су верујући људи који су хтели да њихова вера буде сачувана и заштићена како од других религија, тако и од самих девијација у оквиру ње саме.

У складу са циљем, задацима и самом методологијом израде дисертације, дата тема представиће српској богословско-историјској јавности нов приступ историјским феноменима из 4. века, те зато може да значајно допринесе науци на пољу изучавања црквене историје из тог периода, тако да ће савременим приступом критички извора, уз коришћење наведених метода истраживања и отварања неких нових питања, допринети темељнијем сагледавању проблематике верске политике царева од 311-380. године и бољем познавању ових односа.

Допринос овог рада јесте свеобухватни опис, на основу историјских извора, верске политике Римског царства од 311-380. године, али и нагласак да су цареви доносили законе у складу са својим верским опредељењем.

5. Закључак

Докторска дисертација свештеника Марка Љ. Шукунде под насловом *Верска политика Римског царства од 311. до 380. године*, урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација је оригинално и самостално научно дело, урађена по начелима историјске методологије и закључивања. Стога, Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 12. октобар 2017.

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____

др Радомир Поповић, редовни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

2. _____

др Радивој Радић, редовни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду

3. _____

др Владислав Пузовић, доцент Православног богословског факултета
Универзитета у Београду